

Kirjallisuutta

suttu suomensuomalainen asiantuntija voinut korjata suhteellisen vähällä vai-
valla. Pihelin ja Pikamäen tällaisenaan-
kin komea teos voisi olla erinomaisena
pohjana kaksikieliselle sanakirjalle, joka
ottaisi huomioon myös suomalaisen
käyttäjän. Eikö voitaisi ajatella uuden
suomalais-virolaisen sanakirjan – joko
tässä esiteltyyn tai johonkin muuhun sa-
nakirjaan perustuvan tai sitten tykkä-
nään uuden – julkaisemista suomalais-
neuvostoliittolaisena yhteistyönä? Sellai-
sestahan meillä jo on sekä lupaavia ko-
kemuksia että – niin tällä kuin muilla-
kin viljelyn aloilla – komeita näköaloja.

JOHANNA LAAKSO

Nimistö muotissa

RAIJA SANDSTRÖM *Finska och icke-finska
tillnamn i Nedertorneås kyrkböcker på
1800-talet*. Anthroponymica Suecana 11.
Umeå 1985. 266 s.

Kun Raija Sandströmin väitöskirja ke-
väällä 1985 ilmestyi, herätti sen nimi
»Finska och icke-finska tillnamn i Ne-
dertorneås kyrkböcker på 1800-talet»
toiveita, että saataisiin täsmällistä tietoa
kiinnostavasta siirtymäkaudesta, jolla
nykyinen etunimen ja sukunimen sys-
teemi yleistyi ja vakiintui. Odotuksiin oli
aihetta, kun lähteinä olivat olleet kir-
konkirjat ja käytettävissä laaja konee-
seen tallennettu tietokanta. Juuri atk:n
takia teoksen esittely on edelleen tarkoi-
tuksenmukaista, vaikka sen ilmestymi-
sestä on jo vierähtänyt jonkin aikaa.

Sandströmin aineisto on poimittu
Ruotsin Alatornion joka toisesta rippi-
kirjasta eli noin 20 vuoden välein vuosil-
ta 1825, 1846, 1865 ja 1886 sekä Haapa-
rannan kaupungin rippikirjoista vuosilta
1845, 1865 ja 1886. Mukaan on otettu
20 vuotta täyttäneet asukkaat. Mielival-
taiselta tuntuu s. 52 esitetty perustelu,
että jos ikäraja olisi asetettu nuorempiin,

olisi lisänimettömien henkilöiden määrä
tullut liian suureksi. 15–19-vuotiaiden
määrä on ollut tutkimusvuosina 10–18 %
20 vuotta täyttäneen väestön määrästä,
ja Sandström itsekin toteaa, että jos
nuoremmat olisi otettu mukaan, ero
suomalaisten ja ei-suomalaisten nimien
määrissä olisi ollut suurempi kuin tehty
tutkimus osoittaa. Rajauksella on siis
vaikutettu tutkimustulokseen. Kiinnos-
tavaa olisi tietää, missä iässä tai elä-
mänvaiheessa minkin yhteiskuntaryh-
män nuorilla ruvettiin käyttämään lisä-
nimeä. Ratkaisiko kotoa pois muutto,
töihin tai naimisiin meno?

Tekijä on vakuuttanut moneen ker-
taan, että työ on kvantitatiivinen ja että
hänen tehtävänsä on ollut vain jakaa li-
sänimet suomalaisiin ja ei-suomalaisiin.
Jos hän ei todellakaan olisi tehnyt muu-
ta, olisi aihetta kysyä, kannattiko koko
työhön ryhtyä. Jos nimistöä ei sidota
käyttäjiinsä, aikaan, yhteiskuntaan, kie-
lisuhteisiin ja kulttuuriin, ei suomalaisten
ja ei-suomalaisten nimien lukumää-
rätiedoilla ole mitään virkaa. Teoksen
mielekkyyden pelastavat loppupuolella
esitetyt yritykset verrata nimistön kehi-
tystä väestönkehitykseen. Viimeisellä si-
vulla tekijä sanoo tieteen tahtoen välttä-
neensä ottamasta huomioon kielisuhteita.
Hän vain toteaa, että ilmeisesti Haapa-
rannan asukkaista suuri osa oli kaksi-
kielisiä. Kielisuhteet on ohitettu kevyesti
silloinkin, kun jonkinlaiseksi nimien ja-
kauman selitykseksi on mainittu Haapa-
rantaan muuttaneiden lähtöseutuina Suo-
mi, Pohjois-Suomi, Pohjanmaa, Ruotsi,
Pohjois-Ruotsi, Keski-Ruotsi yms. Kun
molemmissa maissa on sekä suomen- et-
tä ruotsinkielisiä alueita, ratkaisevaa oli-
si tietää, kummankielistä lähtöseutu on
ollut.

Ristiriidalta tuntuu, että tutkimuksen
on mainittu olevan synkroninen mutta
noin kaksi kolmannesta teoksesta on
etymologiaa ja historioivaa katsausta.
Kaikkia nimiä ei tietenkään pysty sijoit-
tamaan kieliryhmiin päältä katsoen,
mutta monien nimien etymologointi ja
erilaisten vertailuainesten selvitys menee

hukkaan Sandströmin ottaman tehtävän kannalta. Esim. s. 86–89 nimet *Heikell*, *Laurell*, *Kurkelin*, *Partalin* ja muut samantyyppiset ovat niin selvästi mallin mukaan muukalaistettuja – siis ei-suomalaisia –, ettei olisi tarpeen pohtia, mitä sana *parta* merkitsee tai onko taustalla *Partala*, *Partalainen* vai *Partanen*. Sen sijaan jos tekijä olisi eksaktisti jäljittänyt taustalla olleen Partalan tai Partasen, olisi saatu olennaista tietoa. Tällaiset suorat nimien ja todellisuuden yhteydet ovat kuitenkin Sandströmin teoksessa harvinaisia.

Häiritsevin on ristiriita toisaalta aineiston laajuuden, käsittelyn systemaattisuuden ja pikkutarkan tutkimusotteen ja toisaalta niukkojen tulosten sekä epätarkkojen olettamuksenomaisten päätelmien välillä.

Varmempia tietoja esim. muuttoliikkeen vaikutuksesta olisi saanut suoraan muuttokirjoista katsomalla, millaisia lisänimiä muuttajilla oli. Pelkästään väestötilastojen ja nimitilastojen vertailussa jäävät yhdistävät langat ohuiksi.

Kun nimikäytänteitä ei ole haluttu varsinaisesti tutkia ja kuitenkin niistä on siellä täällä mainintoja, voivat erilliset tiedot tuntua ristiriitaisilta, mikä johtuu siitä, että paremman tiedon puutteessa lukija helposti liikaa yleistää saamansa tiedonrippeet. Naisten ja miesten lisänimet on pidetty erillään, mutta naisen nimen määräytymisestä ei saa selvää kuvaa. Sivulla 40 todetaan, että vaimot yleensä säilyttävät ns. tyttönimensä, mutta s. 42 selitetään, kuinka leskille on laskettu lisänimi joko kuolleen tai uuden aviomiehen lisänimen mukaan.

Nimien periytymistä isältä lapsille ei ole seurattu, mitä Sandström perustelee sillä, ettei hänen työnsä ole genealoginen tutkimus. Silti hän on täydentänyt lisänimettömille henkilöille lisänimen näiden vanhempien nimien perusteella. Hän on siis olettanut lisänimien säännöllisesti periytyneen. Tosin hän on tarkistanut asian 54 mieheltä, joilla kaikilla todella jossakin lähteessä oli sama lisänimi kuin isällään. Naisillekin on lisätty vanhem-

mannimi (isäinkö?), vaikka missään ei osoiteta, että kaikki lisänimettömät naiset olisivat olleet naimattomia. Leskien tapauksissahan naineille naisille oletettiin aviomiehen nimi.

Nämä seikat eivät olisi jääneet ristiriitaisiksi, jos nimien periytyminen ja aviovaimon nimen määräytyminen olisi otettu tutkimustehtäväksi ja selvästi osoitettu, missä määrin mitäkin käytännettä esiintyi.

Yhtenä tutkimustehtävänä Sandström mainitsee (s. 10) 1800-luvun kirkonkirjojen nimistön kuvaamisen. Lisänimien merkintätapojen kirjavuus tuleekin selväksi, mutta täydentävien lähteiden tarjoamien tietojen yhdistäminen päälähteinä käytettyjen rippikirjojen aineistoon häivyttää kuvan siitä, miten paljon mikin lähdesarja erikseen sisältää lisänimiä. Lopulliset lisänimien kokoomataulukot eivät siis kuvasta minkään kirkonkirjan nimistöä, vaan ne ovat erilaisten yhdistelyjen ja päättelyjen tulosta. Niiden perustana ovat viitteet siitä, millaisia lisänimiä olisi voinut olla, jos ne olisi merkitty kirkonkirjaan (s. 144).

Sandström on ottanut tehtäväkseen selvittää myös yksilöllisiä nimenmuutoksia, joita hän luettelee jokaiselta parinkymmenen vuoden tutkimusjaksolta luvussa 8. Mitään kokoavaa niistä ei kuitenkaan ole sanottu.

Ensimmäinen lukukerta herättää suuren määrän kysymyksiä. Jos jaksaa pysyä valppaana, toisella ja kolmannella luku-kerralla saa poimituksi ainakin osittaisia vastauksia. Vika on esityksen hajanaisuudessa. Kaivattuja tiedonmurusia Alatornion ja Haaparannan 1800-luvun lisänimistä on esim. sivuilla 62, 64, 68 ja 74. Jokaisessa luvussa referoidaan tunnollisesti entisiä tutkimuksia painotuseroitta, kritikoimatta ja karsimatta. Jopa oman työnsä päälähteitä esitellessään Sandström yllättäen referoikin muiden tutkijoiden tuloksia (s. 37–50). Aina ei ole selvää, ovatko esimerkit Sandströmin omasta aineistosta vai muualta.

Luvussa 3 esitetyt väestötilastot jäävät melko irrallisiksi, vaikka niistä yritetään

Kirjallisuutta

johtaa hypoteeseja lisänimistön kehityksestä. Aiheeseen palataan vasta runsaat sata sivua myöhemmin luvussa 8, jossa olettamuksia joudutaan toistamaan. Tiiviimpi esitys olisi saatu, jos luvut 3 ja 8 olisivat olleet peräkkäin tai peräti luku 3 sisältynyt lukuun 8.

Keskittymisen puute näkyy siinäkin, että nimistöä esitellään tuon tuosta eri puolilta Suomea ja vähän Ruotsistakin niin, että lukijan ajatuksia johdatellaan yhtä mittaa pois Alatornion ja Haaparannan 1800-luvun nimistöstä. »Päätutkimus» mainitaan kyllä moneen kertaan, mutta vasta s. 143 siihen päästään. Tätä päätutkimusta on teoksen sivumäärästä n. 28 prosenttia. Siinä esitetään miesten ja naisten nimistö erikseen Alatorniolta ja Haaparannasta kultakin mainitulta vuodelta parinkymmenen vuoden välein käyttäen lyhenteitä I (= ei-suomalainen lisänimi), F (= suomalainen lisänimi), P (= patronyymi) ja M (= matronyymi) ja ilmoittaen näiden nimien sekä näiden yhdistelmien lukumäärät eräänlaisina asetelmina. Helpommin lukija saisi kuvan nimityyppien yleisyysuhteista, jos olisi esitetty taulukoita ja prosenttilukuja. Ainoat selkeät taulukot ovat työn lopussa (s. 210–215). Valitettavasti niissä on niin erilaiset ryhmät kuin patronyymit (ja matronyymit) ja ambivalenteiksi nimitetyt kahden erikielisen lisänimen yhdistelmät laskettu yhteen.

Kirjan vaikealukuisuutta lisää levoton typografia. On kursiivia ja harvennusta ja isoa kirjainta, on lyhenteitä sekä yleisiä ja vakiintuneita että tässä teoksessa tärkeistä termeistä, paikannimistä ja lähdeteoksista johdettuja. Lisäksi on runsaasti viittauksia muihin teoksiin ja tämän teoksen muihin kohtiin. Teos on selvä esimerkki siitä, kuinka paljon voidaan ulkoisella esitystavalla vaikuttaa hyvään tai huonoon suuntaan.

Johdantoon sisältyvä katsaus nimistökirjallisuuteen on opettavainen. Vaikka tekijä on sanonut selostavansa uusinta alan tutkimusta, hän on ottanut esille kirjallisuutta 1800-luvulta alkaen, osittain tässä yhteydessä epäolennaistakin

kuten C. A. Gottlundin esityksen Värmlannin savolaisista sukunimistä tai kirjoitukset virolaisten ja inkeriläisten sukunimistä tai jopa amerikansuomalaisten nimistä. Jos 1800-luvulle asti palataan, olisi sen sijaan ollut syytä mainita Forsman-Koskimiehen Tutkimuksia Suomen kansan persoonallisen nimistön alalla I, koska siinä valaistaan koko suomalaista nimisysteemiä. Yllättävää on, ettei mainita myöskään Erik Wahlbergin tutkimusta Toredalska familje- och släktnamn eikä Saulo Kepsun väitöskirjaa Pohjois-Kymenlaakson kylänimet, johon sisältyy paljon sukunimiä ja vanhoja henkilönnimiä (nämä esiintyvät kyllä lähdeluettelossa). Koska Sandströmin työssä on kyse kaksikielisen alueen nimistöstä, olisi odottanut hänen tutustuneen Ritva Liisa Pitkäsen lisen-siaatintyöhön Turunmaan saariston suomalainen lainanimistö (väitöskirja ilmestyi lähes samaan aikaan kuin Sandströmin kirja). Kaikkiaan kirjallisuuskatsaus jää irralliseksi. Niin tunnollisesti kuin se onkin tehty, se ei valmiste-le lukijaa Sandströmin omaan aiheeseen, pohjoisen kaksikielisen alueen lisänimistöön ja nykyisen nimijärjestelmän muotoutumiseen.

Sandström on esitellyt termejä monipuolisesti ja määritellyt itse käyttämänsä termit selvästi (s. 15–26). Ongelmia ovat tuottaneet ns. hybridit ja mukaelmat. Selvennystä näihin käsitteisiin olisi hyvinkin saattanut saada Pitkäsen lainanimitutkimuksesta. On hankalaa, ettei termeistä päästä pitkään käydystä keskustelusta huolimatta yksimielisyyteen. Sandströmin tärkein termi on *speciellt tillnamn*, joka tarkoittaa kaikkia muita lisänimiä paitsi *son*, *dotter*, *poika* tai *tytär* -loppuisia vanhempainnimiä. Lisänimiä ovat kaikki muut paitsi etunimet. Henkilön »varsinaisen» lisänimen tehtävässä voi siis olla mm. talonnimi. Marianne Blomqvist on rajannut väitöskirjassaan »Från tillnamn till släktnamn i österbottnisk allmogemiljö» termin *speciellt tillnamn* piiriin vain alkuaan henkilön lisänimeksi syntyneet nimet, mikä

tuntuu johdonmukaiselta, jos on pidettävä erillään lisänimet ja varsinaiset lisänimet.

Sandström on seikkaperäisesti kuvannut, miten hän on saanut tietokoneessa ajetut nimelistat, mitä puutteita niissä on ollut, mitä virhelähteitä, miten niitä on tarkistettu ja oikaistu yms. Lopulta lukija alkaa epäillä koko aineiston luotettavuutta, niin paljon on tarvittu tilaa selitelyihin. Alkaa epäillä, onko tietokoneista höytyä, jos niiden käytöstä aiheutuu virhe toisensa jälkeen ja tutkija saa tehdä suururakan tarkistaessaan, oikaistesaan ja täydentäessään tiedostoa. Saavatko tiedoston rakenne tai käsittelyohjelma ratkaista sen, mitä tutkitaan? Sellainen vaara näkyy olevan, jos käytetään valmista muuhun tarkoitukseen tallettua tietokantaa. Parasta olisi, jos tutkija voisi itse suunnitella työnsä aineiston keruusta ja tallennuksesta alkaen. Silloin työtä ohjaisivat ne kysymykset, joihin tutkimuksella etsitään vastauksia, eikä aineisto määräisi, mitä kysytään.

Nyt olisi ollut tärkeää tutkijan itsensä lähdekritiikkiä käyttäen siirtää lisänimet kirkonkirjoista koneen muistiin, sillä esim. nimen sijainti rippikirjan rivillä tai rivin yläpuolella tai sarakkeen otsikkona, ylipyyhkimiset, käsialan tai musteen vaihtuminen ja moni muu pieneltä näyttävä seikka antaa tutkijalle vihjeen siitä, missä asemassa mikin nimi on ollut. Varsinkin kahden tai useamman lisänimen tapauksissa – jotka Sandström on heittänyt tavallaan hukkaan – olisi lähdekriittinen tarkastelu ollut välttämätöntä.

Vaikka atk:n virhelähteitä on tarkkaan selitetty (s. 11–14), on todelliset virhelähteet ohitettu. Tuloksiin ei voi olla vaikuttamatta esim. se, että *son*-loppuiset nimet on naisten lisäniminä laskettu varsinaisiin ei-suomalaisiin lisänimiin, mutta kaikkia miesten *son*-nimiä on pidetty neutraaleina vanhempainniminä. Lisänimiä on joutunut väärään ryhmään myös silloin, jos jollakulla on ollut kaksi tai useampia erikielisiä lisänimiä, esim. suomalainen talonnimen

mukaan ja ruotsalainen sotilasnimi. Tällaisia nimiyhdistelmiä ei ole hyväksytty kumpaankaan »pääutkimuksen» ryhmään, vaan ne on yhdistetty neutraaleihin vanhempainnimiin, mihin ne eivät mitenkään kuulu. Oikeastaan ei olekaan laskettu itse lisänimiä vaan henkilöitä, joiden nimet on pitänyt saada mahtumaan tiettyihin ryhmiin.

Vaikka atk:sta puhutaan paljon työn alkupuolella, jää sanomatta, oliko tiedostossa muita tietoja kuin etunimet, lisänimet, ikä ja sukupuoli. Jos tietokantaan olisivat kuuluneet siviilisääty, ammatti, vanhempain etu- ja lisänimet, se millä kielellä kukin on lukenut kinkereillä, syntymäpaikka sekä tulo- ja lähtömuutto, olisi kone antanut sopivalla ohjelmalla merkittäviä tuloksia nimien käytöstä. Tutkijan taitohan näkyy siinä, osaako hän syöttää merkityksellisiä tietoja koneeseen. Ilman niitä ei kone osaa tuottaa mitään merkittävää.

Tietokoneen avulla todellisuudesta tehdään kuva pelkistäen ja tyypitellen. Se voi johtaa liikaan yksioikoisuuteen, sillä kone osaa käsitellä vain selviä yksiselitteisiä luokkia. Aineiston analyysin on oltava johdonmukainen ja kaiken aineiston on sovittava johonkin luokkaan. (Aina voi tietenkin jättää luokan »muuta», mutta sekin on myöhemmin käsiteltävä jotenkin, joten sitä ei kannata paisuttaa.) Kaikkien talletettavien tietojen pitäisi olla ehdottomia tai ainakin vaihtoehtojen täsmällisesti määriteltyjä. Ihmiselämä ei kuitenkaan ole kovin johdonmukaista eivätkä sen ilmiöt aina selvästi luokiteltavissa. Siksi tutkijan pitäisi pystyä yhdistelemään atk:n tuottama analyysi todelliseen elämään ja luomaan synteesi, joka selittää elettyä elämää ja vallinneita tapoja – esim. lisänimien käyttöä ja sukunimien vakiintumista – eikä jotakin tiettyä atk-aineistoa. Nimistö on konkreettista. Ei edes automaattisesti tietoja käsiteltäessä saisi tutkimus hämärtää nimien ja niiden käyttäjien yhteyttä.

Tietokoneesta olisi tässäkin työssä voitu höytyä enemmän. Vaivattomim-

Kirjallisuutta

min koneet tuottavat luetteloita ja järjestävät hakemistoja. Muita nimistöntutkijoita olisi ilahduttanut luettelo käsittelyistä lisänimistä, niiden esiintymisvuosista ja -paikkakunnista.

Erilaisista virheiden mahdollisuuksista huolimatta lopputaulukoiden lukuihin on kai syytä suurin piirtein luottaa. Niistä näkyy, että naisilla on ollut alkuun vähemmän lisänimiä kuin miehillä (siis lähteissä; toki naisiakin on pitänyt jotenkin käytännössä nimittää, eihän pelkkä etunimi ole voinut aina riittää). Alatornion maaseudulla ja Haaparannan kaupungissa ovat nimistöt kehittyneet aivan eri tavalla. Alatorniolla on suomalaisia lisänimiä ollut eniten, Haaparannassa sen sijaan ruotsalaisia tai muita ei-suomalaisia. Tosin sielläkin suomalaisten nimien osuus lisääntyi koko ajan, minkä Sandström on päätellyt johtuneen suomalaisnaisten ja alempien sosiaaliryhmien tulomuutosta. Mitään ruotsalaistamistendenssiä ei ole havaittavissa ennen 1890-lukua.

Merkittävältä tulokselta tuntuu, että vuosien 1865 ja 1886 välillä syrjäytyi tapa merkitä patronymeja. Tutkitulla alueella lähestyttiin siis noilla vuosikymmenillä nykyistä etunimen ja sukunimen systeemiä.

PIRJO MIKKONEN

Pakinoita suomen kielestä

Sanalla sanoen. Pakinoita suomen kielestä. Toim. MAIJA LÄNSIMÄKI. WSOY, Jyväskylä 1986. 322 + 33 s.

Maija Länsimäki on toimittanut pakina-kokoelman »Sanalla sanoen», joka sisältää sanoihin liittyviä kirjoituksia parinkymmenen vuoden ajalta: vanhin on vuodelta 1963, tuoreimmat vuodelta 1986. Kokoelma on laajahko; 322 tekstisivun lisänä on 32 sivun sanahakemisto. Useimmat kirjoituksista ovat aiemmin

julkaistuja. Joitakin tekstejä kirjoittajat ovat muokanneet uudelleen tätä kokoelmaa varten.

Kokoelman kirjoittajat ovat Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksesta. Pakinoita on seuraavilta tekijöiltä: Raimo Jussila (2), Esko Koivusalo (10), Taru Kolehmainen (2), Maija Länsimäki (10), Jaakko Sivula (13), Helena Suni (2), Ulla Takala (2), Tuomo Tuomi (5), Matti Vilppula (3). Valtaosa kirjoituksista on peräisin suurelle yleisölle tarkoitetuista esityksistä. Mukana on runsaasti Yleisradion Kielikorva-ohjelman pakinoita ja lehtikirjoituksia mm. Helsingin Sanomista, Pellervosta, Suomen Kuvalehdestä. Kolme tekstiä on peräisin kielitieteellisistä julkaisuista, mutta niitäkin on lyhennetty ja muokattu uudelleen.

Kirjoitukset on ryhmitelty aihepiirin tai teeman mukaan yhdeksään jaksoon. Ensimmäisessä »Sanoja syntyy, sanoja kuolee» on TUOMO TUOMEN selvitystä uudissanojen syntytaivoista ja JAAKKO SIVULAN kirjoitus murren sanaston väistymisestä ja osittaisesta säilymisestä sananparsissa, fraaseissa ja kuvailmauksissa. MATTI VILPPULA esittelee sanojen katoamisen syitä. Suurta yleisöäkin kiinnostavaa luettavaa ovat laajan jaksoson kaikki pakinat.

Toisessa jaksossa »Sama asia, eri nimi» esitellään synonyymiikkaa. Tuomo Tuomi selvittää *tulen* ja *valkean* työnjakoa. MAIJA LÄNSIMÄKI esittelee kirjoituksissaan monipuolisesti reumatismien, navetan ja maidon kansanomaisia nimityksiä. Hauska on selvitys suomen ja viron samannäköisistä sanoista, joilla on eri merkitys. ESKO KOIVUSALO ehdottaa kirjoituksessaan englannin *brunch*-sanan vastineeksi *murkinaa*, ja toisessa pakinnassa saa taustaa *laistaa*-verbi. HELENA SUNIN esitys koskee koiran nimityksiä. ULLA TAKALAN laaja erityyppisten lummien murrenimitysten selvitys on kiintoisaa tietoa, samoin RAIMO JUSSILAN esitys mustalaisten nimityksistä. Nimitysjakson päätteenä on Jaakko Sivulan monipuolinen selvitys kalojen murrenimityksistä. Synonyymiikkajakson vii-